

УДК 94+63.006(477)(1-078) «1941–1944»

**ОСОБЛИВОСТІ ОКУПАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ ЩОДО
СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА В АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНИХ
ОДИНИЦЯХ УКРАЇНИ 1941–1944 рр.**

Левченко Ю. І.

*Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова, Київ, Україна
E-mail: hjsj@i.ua*

Зроблено спробу аналізу стану сільського господарства в адміністративних утвореннях на території окупованої України німецькими та румунськими окупантами. Виявлені спільні та відмінні риси щодо стану сільського господарства, його реформування окупантами, засобів вилучення сільськогосподарської продукції тощо.

Ключові слова: нацистська Німеччина, Румунія, Україна, сільське господарство, зона військової адміністрації України, Рейхскомісаріат «Україна», дистрикт «Галичина», губернаторства «Буковина», «Бессарабія», «Трансністрія».

ВСТУП

Дослідження стану сільського господарства окупованої України в 1941–1944 рр. одне із важливих питань сучасної історичної науки. Свідченням цього є безліч наукових статей та сотні монографій в яких піднімається зазначена проблема. Однак, не дивлячись на значний науковий доробок, розкриття стану сільського господарства розглядається тенденційно, зазвичай зводяться до тези, що німецькі окупанти прагнули якнайбільше вивезти з України сільськогосподарської продукції для забезпечення вермахту на «східному фронті» та її поставок для цивільного населення Третього рейху. При цьому, на другий план відходить сільськогосподарська політика Румунії в губернаторствах «Бесарабія», «Буковина», «Трансністрія», а питання відмінності стану сільського господарства в німецьких окупаційних одиницях – дистрикт «Галичина», Рейхскомісаріат «Україна» та «зони військової адміністрації» взагалі не піднімається. Утворені німецькими та румунськими загарбниками на території Української РСР адміністративно-територіальні одиниці мали різні форми управління, а тому становище сільського господарства в них мало спецефічені особливості. На жаль зазначена проблема до цього часу не досліджена. Це пояснюється заідеологізованістю цієї теми в радянський період та розкриття її в одному напрямку – дослідження завданих збитків, тяжке становище селян та їх рабська праця на окупантів. Все це утвердило стереотип про однакове становище сільського господарства під час режиму окупації на захопленій території Радянського союзу, в тому числі і Українській РСР. Нажаль сучасна українська історична наука ще не повністю позбулась радянських стереотипів у розкритті цієї проблеми.

Дослідження німецької та румунської окупаційної влади щодо використання сільського господарства загарбаної і розділеної на частини України почалося ще в роки війни, коли до рук радянських науковців потрапили трофейні документи. Дослідження цього часу виходили переважно у вигляді брошур і мали пропагандистсько-

описовий характер. Це були праці О. Леонтєва, Л. Новиченко, З. Шульги, Є. Ярославського та ін [1]. Після звільнення території України в 1944 р. з'явилися дослідження створені на основі діяльності Надзвичайної Державної Комісії з розслідування злочинів окупантів, присвячені окремим регіонам України - Харківщини, Київщини, Полтавщини, Львівщини, Одещини в роки окупації [2]. Вони першими намагалися показати особливості сільського господарства цих областей під «пануванням» німців та румунів. Однак, їх висновки зводились до підрахунку збитків у сільському господарстві. Наступним періодом є 50-80-ті роки ХХ ст. В цей час були опубліковані більш ґрунтовні дослідження з цієї проблеми, а саме: Ю. В. Арутюняна, С. П. Лаути, М. М. Загоруйка, А. Ф. Юденкова, Н. И. Сініциної, В. Р. Томіна, П. С. Дишлевого та багатьох інших [3]. Виключно за радянською концепцією, вони розглядали політику окупантів щодо сільського господарства акцентуючись на її експлуататорському характері. Тільки із здобуттям Україною незалежності на початку 90-х рр. ХХ ст. починається дослідження окремих аспектів вказаної проблеми, що до цього були заборонені: лояльне ставлення селян до окупаційної влади, засоби впливу окупантів на селян, особливості сільськогосподарської політики в різних частинах України та багато інших. В цей час з'являються праці: А. А. Аникеева, І. А. Байраківського, В. І. Лаврищука, І. М. Романюка, О. В. Потельчака, М. Слободянюк та ін [4]. З останніх праць, що з'явилися на початку ХХІ с., слід виділити дослідження: Н. М. Глушенок та С. І. Власенко присвячені сільському господарству в Рейхскомісаріаті «Україна» та «зони військової адміністрації», а також працю О. Г. Перехреста присвячену сільському господарству періоду Другої світової війни [5].

Вищенаведене свідчить, що цілісного дослідження, присвяченого питанням вивчення особливостей особливостей становища сільського господарства в окремих окупаційних утвореннях України не відбувалося.

Саме тому для розкриття цього питання автор ставить перед собою наступні завдання:

1) Розкрити особливості та відмінності становища сільського господарства у окремих окупаційних одиницях створених на території України під контролем Третього рейху та Румунії.

2) Порівняти політику німецьких та румунських окупантів в адміністративно-територіальних одиницях щодо використання сільського господарства.

1. ПЛАНИ НІМЕЧЧИНИ ТА РУМУНІЇ ЩОДО ВИКОРИСТАННЯ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА УКРАЇНИ НАПЕРЕДОДНІ ВІЙНИ

Плани необхідності захоплення України, використання її сільськогосподарського та сировинного потенціалу з метою власного економічного й продовольчого зміцнення, нацистська верхівка розробляла з перших днів утвердження при владі [6, арк. 117, 121; 7, с. 170; 8, с. 114]. Теоретичне обґрунтування політики експансії та використання природних багатств окупованих територій утвердилось протягом 1933–1939 років. Остаточне вирішення питання використання сільського господарства України було зроблене 1941 році. Це засвідчує директива під назвою: «Основні напрямки політики щодо України». За її положеннями після «війни на Сході» вона мала перетворитися на «житницю» Європи, тобто Третього рейху [8, с. 116; 9,

арк. 132]. Однак, на час війни Україні відводилась більш скромна роль - продовольчої та сировинної бази для забезпечення Німеччини і вермахту [10, с. 31].

Зовсім іншою була ситуація в Румунії. Справа в тому, що до початку Другої світової війни вона взагалі не мала жодних причин воювати проти СРСР і тому не мала будь-яких планів щодо використання сільськогосподарських потужностей України. Все змінилось після радянського ультиматуму від 26 червня 1940 р., за яким королівська Румунія була змушена передати СРСР Бессарабію та Північну Буковину. Тоді ж Північна Буковина була реорганізована в Чернівецьку область, а Південна Бессарабія в Ізмаїльську область які в тому ж році були включені до складу Української РСР. З приходом до влади І. Антонеску та встановлення його диктаторського режиму Румунія приєдналась до країн антирадянського блоку на чолі з Третім рейхом, що беззаперечно вплинуло на її участь у війні проти СРСР. Домовленість про участь Румунії у цій війні була досягнута під час зустрічі А. Гітлера та І. Антонеску в травні 1941 року. За це фюрер обіцяв не прешкоджати Румунії повернути втрачені у 1940 р. території [11, с. 524]. Повернувшись в Бухарест, І. Антонеску розпочав підготовку до нападу на СРСР. В травні – червні 1941 р. відбулись міністерські засідання на яких обговорювалися питання її підготовки, включення територій Бессарабії та Буковини до «старого королівства», а також захоплення на території противника сільськогосподарського врожаю і використання його для подолання продовольчої кризи в Румунії, що розпочалась з початком Другої світової війни [11, с. 527]. Отже, початкові румунські плани з використання продовольчого потенціалу, в тому числі й сільськогосподарства, не були такими одіозними, як німецькі й зводились до задоволення негайних продуктових потреб румунської держави.

2. ГРАБУНОК СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА ПІД ЧАС ЗАХОПЛЕННЯ УКРАЇНИ

Відзначимо, що з перших днів перебування німецьких військ на території України розпочалась тотальна реквізиція з українських колгоспів та радгоспів уцілілих запасів сільськогосподарської продукції врожаю 1941 р. та конфіскація продуктів харчування в селян. Реквізиції відбувалися на підставі наказу «Про постачання військ» від 16 червня 1941 р., в якому говорилося: «війська повинні жити за рахунок місцевого сільського господарства» [12, с. 123–124]. Відповідно до цього, реквізиції відбувалися через видання німецькими офіцерами спеціальних росписок, які «гарантували» власникам відшкодування їх вартості після завершення війни [13, арк. 4]. За даними А. А. Анিকেєва: «З 1266 тис. т. реквізованого нацистами зерна з території СРСР 949 тис. т. було риквізовано з території, підконтрольній групі армій «Південь» [14, с. 127]. Окрім реквізицій відбувався відкритий грабунок сільськогосподарської продукції, що був «легалізований» «Інструкцією по конфіскації майна у противника», за якою солдати мали право вилучити у місцевого населення «продукти харчування в межах особистої потреби» [14, арк. 4]. За даними М. В. Ковалія: «До вересня 1941 р. від солдатів та офіцерів «східного фронту» у різні міста Німеччини надійшло 11 600 ти. посилок з продовольством, що було відібране в українських селян» [15, с. 221].

Подібною була ситуація на тих територіях, які захоплювалися і підлягали румунським окупантам. В спеціальних інструкціях, які бухарестська влада надавала румунському генеральному штабу, говорилося, що «Нічого не буде привезено із Румунії, війська повинні забезпечуватися за рахунок тих територій, на яких вони знаходяться» [16, с. 164]. З цього приводу керівник штабу генерал Мазаріні в перші дні війни видав наказ наступного змісту: «Необхідно із місцевих ресурсів задовольняти потреби армії: брати на місці все, що потрібно, все що є, брати без церемоній...» [17, с. 178]. Подібні накази швидко поширилися по румунських арміях. Наприклад, полковник Ніколеску наказував: «Хліб, худоба, птиця – все це має бути реквізовано у населення для армії. У кожному будинку необхідно проводити обшук та забирати все без залишку» [18, с. 51]. Не можливо встановити точну кількість награбованої сільськогосподарської продукції румунською армією під час захоплення південно-західної України. Таке становище було викликано двома факторами. Перший обумовлений діями німецьких військово-економічних органів, які першими «конфісковували» все необхідне для продовження війни. Другий фактор є той, що румуни намагалися приховати від німців кількість привласненої сільськогосподарської продукції. Відповідно до цього, повного обліку награбованої сільськогосподарської продукції румунськими загарбниками не могло бути [16, с. 305].

3. РЕФОРМУВАННЯ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА

Захопивши Українську РСР німецькі та румунські загарбники розчленували її, утворивши ряд адміністративно-територіальних одиниць: дистрикт «Галичина», Рейхскомісаріат «Україна», «зону військової адміністрації» – під керівництвом Німеччини і три губернаторства: «Бессарабія», «Буковина» і «Трансністрія» – під управлінням Румунії.

Відповідно до вказаного поділу на адміністративно-територіальні одиниці відбувалось реформування сільського господарства. На думку автора, реформування сільського господарства було схожим в Рейхскомісаріаті «Україна» та «зоні військової адміністрації». Так, воно пройшло в цих окупаційних одиницях три спільні етапи. Перший хронологічно визначається від жовтня 1941 р. до 19 лютого 1942 р. Це період коли на захопленій німцями території України колгоспно-радгоспна система була тимчасово збережена під німецьким управлінням [14, с. 139]. Другий – від 19 лютого 1942 р. до 3 червня 1943 рік. – етап реформування сільського господарства на підставі «Закону про новий земельний лад». Він декларував перехід від колективного до індивідуального землеволодіння, пройшовши п'ять фази: «реорганізація» колгоспу в громадське господарство; перехід громадського господарства в хліборобську спілку; відокремлення індивідуальних приватних господарств від хліборобської спілки. Радгоспи в свою чергу перетворювалися в державні маєтки [19, арк. 64; 20, арк. 4–10]. Однак, суттєвих змін в сільському господарстві не відбулося в силу того, що бажана реформа досягла тільки свого другого етапу – створення хліборобських спілок, що за своєю суттю та способом господарювання зовсім не відрізнялася від сталінської колгоспної системи. В окремих районах рейхскомісаріату «Україна» в 1943 р. з метою пропаганди «земельного закону» були створені селянські індивідуальні господарства, але вони існували не довго в силу швидкого звільнення загарбаної території радянською армією в 1943–1944 рр. Третій охоплював

рамки від 3 червня 1943 р. до повного звільнення території України. В цей період діє «Декларація про власність», яка передбачала введення індивідуальної приватної власності на землю для українських селян [21, арк. 7–11; 22, арк. 1]. Проте, наступ радянської армії та відносно швидке визволення української території від окупації зробили неможливим реалізацію здійснення положень цієї «Декларації».

В дистрикті «Галичина», який в серпні 1941 р. став частиною «Польського» Генерал-губернаторства, колгоспно-радгоспна система була ліквідована в перші місяці появи цивільної адміністрації. Відповідно до цього, земля колгоспів проголошувалась власністю уряду Генерал-губернаторства та передавалась селянам в тимчасове користування [23, арк. 21]. В свою чергу, радгоспи були перетворені за «польським» зразком на лігеншафти [24, арк. 6].

Адміністративно-територіальні одиниці «Бессарабія», «Буковина» і «Трансністрія», що перебували під владою Румунії, в сфері сільського господарства мали свої особливості. Так, в губернаторствах «Буковина» і «Бессарабія», що в листопаді 1941 р. безпосередньо увійшли до складу Румунії відновлювалися «старі порядки», що існували до 28 червня 1940 р. Тут, були ліквідовані всі «соціалістичні перетворення», в тому числі й колгоспно-радгоспна система. Бухарестська вдала продовжила аграрну політику 1918–1940 рр. – відновила приватну власність на землю і повернула дрібним, середнім та великим землевласникам експропрійовані за радянської влади землі [25, с. 196–197; 26, с. 181].

Особливим було становище сільського господарства в губернаторстві «Трансністрія», навідміну від губернаторств «Бессарабія» та «Буковина», тут «реформування» відбувалося за німецьким зразком. В осені 1941 р. колгоспно-радгоспна система була збережена під контролем румунської влади [27, арк. 1–3]. Пізніше, наказом губернатора від 14 березня 1942 р. колгоспно-радгоспна система ліквідовувалась. Відповідно до цього, колгоспи були поділені на господарства середньої величини під назвою «трудові громади», без права власності селян на землю [28, арк. 11, 21]. Радгоспи перетворювались на «державні маєтки». Нарешті 15 червня 1943 р. І. Антонеску підписав декрет відповідно до якого селяни отримували землю у приватну власність. Наказом 6 жовтня 1943 р. роз'яснювалось, що землю у приватну власність отримують ті селяни, які входили до «трудових громад» [29, с. 417.] Таке становище можна пояснити тільки тим, що під час підписання угоди в м. Бендери Румунія отримувала цю територію тільки в тимчасове управління [30, с. 768].

4. ОРГАНИ УПРАВЛІННЯ СІЛЬСЬКИМ ГОСПОДАРСТВОМ

Керівництво економікою, а у її числі й сільським господарством, в захоплених радянських територіях було доручене наказом А. Гітлера 29 червня 1941 р. рейхсмаршалу Г. Герінгу, як уповноваженому по чотирірічному плану. Для керівництва окупованою частиною радянської економіки в зоні військової адміністрації вермахту створювався та діяв «Східний штаб», який займався впровадженням «в життя» економічних наказів рейхсмаршала на підконтрольній території. Він складався з господарських груп, що відповідали за різні напрямки економіки – промисловість, сільське господарство, лісове господарство та ін. Сільськогосподарська група отримала назву «Lа». До її компетенції входило керівництво сільським господарством та заготівля сільськогосподарської продукції. В тилкових районах груп армій (саме в

них протягом 1941–1943 рр. перебували східноукраїнські області, що не увійшли до складу Рейхскомісаріату «Україна») діяли господарські інспекції, які виконували розпорядження «Східного штабу». В свою чергу їм підпорядковувалися господарські команди. Вони отримували накази від господарчих інспекцій та відправляли їх для впровадження «в життя» німецьким обласним сільськогосподарським комендатурам на чолі з сільськогосподарським фюрером. Він на основі отриманих наказів видавав розпорядження обласним сільськогосподарським управам. Далі накази надходили до окружної управи, якій підпорядковувалися районні сільськогосподарські управи, останнім в свою чергу були підзвітні старости та управляючі громадських та державних маєтків [31, с. 8–9].

В цивільних окупаційних одиницях керівництво сільським господарством покладалося на відділи, директорії та директорати, які входили до складу адміністративних апаратів Рейхскомісаріату «Україна», дистрикту «Галичина» та губернаторств: «Трансністрія», «Буковина», «Бессарабія». Так, в Рейхскомісаріаті «Україна» відділ сільського господарства входив до складу господарського управління рейхскомісаріату, аналогічне управління та відділ мало міністерство окупованих східних територій на чолі з А. Розенбергом, яке фактично контролювало рейхскомісаріат [32, с. 91; 33, арк. 15]. На основі наказу фюрера від 17 липня 1941 р. військовий економічний апарат Г. Герінга та цивільне управління А. Розенберга були змушені співпрацювати [30, с. 766]. Тому, Е. Кох в економічних питаннях юридично був їм підпорядкований але фактично керував рейхскомісаріатом на власний розсуд, посиляючись на накази фюрера. В дистрикті «Галичина» також існував відділ сільського господарства, що входив до управлінського апарату губернатора, який підпорядковувався відповідному відділу уряду Генерального-губернаторства. Незважаючи на те, що захоплені Третій рейхом польські території в 1939 р., були реорганізовані в Генерал-губернаторство, контроль за економікою цієї окупаційної одиниці здійснював німецький уряд, тому управління сільським господарством здійснювало міністерство сільського господарства та продовольства нацистської Німеччини [34, арк. 5; 35, с. 97]. У губернаторствах «Бессарабія» та «Буковина» до управлінського апарату губернатора входила директорія сільського господарства, а в «Трансністрії» – директорат агрокультури і економіки. Вони через «Військово-цивільний кабінет для адміністрації Бессарабії, Буковини, Трансністрії» підпорядковувалися румунському уряду. Відповідно до цієї вертикалі підпорядкованості міністр сільського господарства Румунії мав право втручатися в керівництво сільським господарством цих губернаторств [36, арк. 1; 37, с. 161].

Не зважаючи на різні «вищі» інстанції по керівництву сільським господарством в цивільних адміністративно-територіальних одиницях, безпосереднє управління сільським господарством було покладено на нижчі ланки адміністративного апарату. Так, в Рейхскомісаріаті «Україна» – це були сільські старости і управляючі громадських господарств, дистрикті «Галичина» – волосний старійшина та сільський голова, губернаторствах «Буковина» та «Бессарабія» – примар, «Трансністрії» – сільський староста. Всі вони впроваджували «в життя» накази вищих посадових чинів окупаційної адміністрації.

5. ЗАГОТІВЕЛЬНА ПОЛІТИКА І ЗАСОБИ ВИЛУЧЕННЯ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ

Важливою складовою режиму окупації на території України була заготівельна політика. За рахунок поставок сировини та продовольства з окупованих територій, Третій рейх планував продовжувати військові дії та водночас забезпечувати власне населення продуктами харчування. Щорічно із окупованих східних областей нацисти планували вивозити 10–11 млн. т. зерна, близько 40 тис. т рослиної олії, 1 млн. т жмихів, понад 240 т. цукру велику кількість м'яса та інших продуктів. Більшу половину цієї продукції мала поставляти Україна. Покращити свої справи за рахунок захоплених південно-західних районів України планувала Румунія. Так, для діючих на «східному фронті» військових частин командування, щорічно розраховувало одержувати з української території 94 500 т пшениці, 311 000 т фуражу, 206 500 т кормів для коней, 135 500 т картоплі [10, с. 32]. Все це всвідчить про те, що забезпечення сільськогосподарською продукцією було одним із головних для німецьких та румунських окупантів. Тому, ними були вироблені різні спеціальні засоби вилучення сільськогосподарської продукції.

Засоби вилучення продуктів у кожній з адміністративно-територіальних одиниць мали свої неповторні особливості. Наприклад, в Рейхскомісаріаті «Україна» таким засобом стала здача контингенту – обов'язкових норм постачання продукції аграрного виробництва. Однак, його сталих норм в Рейхскомісаріаті не існувало. Як стверджує дослідниця Н. М. Глушенок: «Згідно до розпоряджень Коха до генералкомісарів відхилення від контингенту допускалося тільки в сторону збільшення» [38, с. 140]. Окрім, здачі контингенту цивільною адміністрацією практикувалось вилучення продукції з хліборобських спілок, сплата податків та оренди сільськогосподарськими продуктами, податок за обмолот зерна за яким половина помеленого зерна здавалась окупаційній владі, одноразові конфіскації певних видів продуктів та інші допоміжні засоби вилучення.

В «зоні військової адміністрації» основним засобом вилучення були – «державні поставки» сільськогосподарської продукції. Їх види та розміри в окремих районах і населених пунктах цієї окупаційної одиниці були різними. За даними І. С. Власенко, їх характерною рисою була виражена тенденція до їх постійного зростання, але «поряд із цим, зустрічалися поодинокі випадки зниження норм постовок сільськогосподарської продукції» [39, с. 175]. На думку дослідниці, це було пов'язано з наближенням фронту та активністю партизан. Допоміжними засобами були вилучення врожаю з хліборобських спілок, одноразові обов'язкові поставки, податки що оплачувалися сільськогосподарською продукцією.

З утвердженням цивільної адміністрації дистрикту «Галичина» почався збір контингентів, що був основним (і мабуть єдиними) засобом вилучення сільськогосподарської продукції. Оскільки протягом всієї окупації його норми весь час зростали. Наприклад, в 1941 р. дистрикт мав здати 130 000 т зерна – у 1942 р. – 350 000 т, а в 1943 р. – 500 000 т. [50, арк. 23]. В самому «Польському» Генерал-губернаторстві контингенти в 1941–1942 рр. зросли до такої межі, що самі представники німецької адміністрації називали їх «контингентами на межі можливого». Це засвідчують на-

ступні дані: з 1940 р. до січня 1942 р. норми контингенту зросли на 300%, а з 1942 р. до 1943 р. ще на 120% [51, с. 170, 207].

Основним засобом вилучення в губернаторствах «Бессарабія» та «Буковина» була «продуктова декларація», в якій кожен селянин вказував кількість зібраного ним врожаю. Відповідно до неї встановлювався мінімум для потреб сім'ї (80 кг. зерна для дорослого, 40 кг. для дитини), а також господарських потреб. Весь надлишок врожаю селянин здавав державі за встановленою ціною (від 11 лей за кг.) [52, с. 16].

В губернаторстві «Трансністрія» основним засобом вилучення сільськогосподарської продукції було її вилучення з «трудових громад». Це регламентувалось відповідно до наказу 14 березня 1942 р., за яким вироблена селянами продукція поділялася порівно між державою і бригадою. При цьому здійснювалося відрахування 20% на насіннєвий фонд, 10% у фудажний фонд та ін. утримання [53, с. 152]. Допоміжними засобами вилучення були різноманітні види податків та поставок для селян одноосібників, що не входили до «трудових громад» на користь окупаційної армії – м'яса, молока, бринзи, меду та ін. [19, арк. 54].

6. СТАНОВИЩЕ СЕЛЯН ПІД ЧАС ОКУПАЦІЇ

Різним було становище селян і їх трудових та господарських обов'язків в утворених окупантами адміністративних одиницях.

В Рейхскомісаріаті «Україна» та «зоні військової адміністрації» становище селян було схожим. Головним для їх була праця в «громадських господарствах» і «державних маєтках». За розпорядження А. Розенберга 5 серпня 1941 р. трудову повинність селяни мали виконувати віком від 15 до 45 р., пізніше вікові межі були збільшені від 14 до 65 років. Робочий день під час польових робіт тривав з 5–6 години до 18–19 годин, а встановлена німцями норма складала 22–25 трудоднів на місяць [8, с. 129]. За свою працю селяни отримували натуральну або грошову платню. Важким для селян був податковий тягар. Вони сплачували податок із господарства, подушний, «за звільнення від радянської влади», податок за утримання корови, коня, собаки та ін. [10, с. 56]. Окрім цього, німецька окупаційна влада використовувала селян на будівництві доріг та відновленні стратегічних об'єктів.

Цивільна адміністрація дистрикту «Галичина» звилася становище селян до загального рівня сільського населення «Польського» генерал-губернаторства. Підтвердженням цьому є те, що на Галичину було поширено розпорядження про обов'язок праці всіх мешканців віком від 18 до 60 років [44, с. 188]. На період збору врожаю в селах встановлювався надзвичайний стан, що забезпечував максимально використовувати селян для забезпечення здачі контингенту [45, с. 192]. Не виконання контингенту каралося грошовим штрафом, збільшенням норм контингенту, конфіскацією продуктів та реманенту, а в окремих випадках конфіскацією землі та господарства [44, с. 190; 45, с. 107].

В губернаторствах «Буковина» та «Бессарабія» для селян існував відрізок тягловою силою, так господарство, що мало 2–3 упряжі відпрацьовувало 6 днів на рік, 3 упряжі – 7 днів, 4 упряжі – 9 днів, 5 упряжів – 11 днів, 6 упряжів – 13 днів [42, с. 21–22]. Особливим періодом був час сільськогосподарських робіт, коли вводився надзвичайний стан і мобілізувалося на сільськогосподарські роботи все населення віком від 17 до 70 років. Також селяни повинні були відпрацьовувати щорічно 30 днів на будів-

ництві доріг стратегічного значення [46, с. 184]. Окрім цього всього селяни мали сплачувати податок на землю, худобу, житло, пасовища та ін. [26, с. 181].

Селяни «Трансністрії» працювали в «трудовах громадах» і «державних маєтках». Під час сільськогосподарських робіт діяв ненормований робочий день. Наприклад за розпорядження префекта Тульчинського повіту: «Праця на полі тривала від 5-ї ранку до 21 години вечора» [47, с. 121]. Також селяни були змушені працювати в «державних маєтках». Відповідно до умов реформування сільського господарства в них були зобов'язані працювати всі жителі сіл, що знаходяться в радіусі 20–30 км. 20 березня 1942 р. було запроваджено обов'язкову трудову повинність для жителів Трансністрії віком від 16 до 60 років. Зазначалось, «що вони будуть по черзі використані на різних роботах військового характеру, роботах для установ і підприємств, а також на сільськогосподарських роботах термінового характеру» [48, с. 193]. Селяни сплачували податок орної землі, присадибної землі, гужовий, шкільний, податок на поліцію та ін.

7. СІЛЬСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО ПІД ЧАС ВІДСТУПУ ОКУПАНТІВ

Пограбування сільського господарства окупанти проводили під час відступу з території України, виконуючи накази з «евакуації» німецького (23 липня 1943; 1 червня 1944 р.) та румунського урядів (1 січня 1944 р.) [49, с. 362–366; 50, арк. 1–3]. Під час «евакуації», а фактично руйнації економіки раніше підвладної їм радянської території, окупанти застосовували тактику «спаленої землі». В ході якої нацисти спалили 18 тис. га. посівів сільськогосподарських культур, зруйнували 251 тис. будівель колгоспів, радгоспів та МТС, вивезли до Третього рейху або знищили 56 972 трактори, 24 556 комбайнів, 33 038 сівалок, 16 988 молотарок, 45 688 плугів, 5092 автомобілі та інші сільськогосподарські машини та знаряддя праці [8, с. 177], [10, с. 67]. Грабували та вивозили сільськогосподарські продукти, техніку, інвентар, худобу румуни з підконтрольних їм територій. За щоденими «Зведенням про відправку зернових і матеріалів з Трансністрії, Бессарабії, Буковини», в період з 1 січня – 19 березня 1944 р. в середньому із «Трансністрії» до Румунії відправлялося 100 вагонів в день різних матеріальних цінностей, а з «Буковини» та «Бессарабії» по 120–130. Серед вивезеного було 7721 вагон насіння, 330 вагонів сільськогосподарської техніки та реманету 136 тис. голів ВРХ та ін. [51, с. 202, 305].

8. ЗАГАЛЬНА КІЛЬКІСТЬ ГРАБУНКУ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА

За даними радянського дослідника С. П. Лаути за весь період окупації німецькі загарбники вивезли з України 12 млн. т. сільськогосподарської продукції, в тому числі 9.5 млн. т. зерна та борошна. Румунські окупанти – 1 042 013 центнерів зерна, 87 647 голів ВРХ, 31 821 шт. свиней [8, с. 177–178]. Сучасний український дослідник О. Г. Перехрест наводить більш точні дані: «В результаті прямих пограбувань селянських господарств, окупанти вилучили 9420 тис. т. зерна, 600 тис. т. борошна і круп, 6250 тис. т. картоплі, овочів і фруктів, 3722 тис. голів ВРХ, 4941 тис. свиней, 1825 тис. овець і кіз, 326 тис. коней, 40 246 тис. шт. домашньої птиці. З колгоспів та радгоспів було розграбовано та вивезено до Німеччини – 7887 тис. т. зерна і борошна, 2056 тис. т. картоплі, овочів та фруктів. Румунські окупанти з території «Трансністрії» вивезли 10 154 вагони різних вантажів, переважно з продовольством та 217 тис. голів ВРХ» [10, с. 64]. Більш повні дані про вивезену сільськогосподарську про-

дукцію з території підконтрольних Румунії губернаторств наводить молдованський історик Є. І. Левит. В дослідженні «Участие фашистской Румынии в агрессии против СССР», він вказує, що «до серпня 1942 р. з території Бессарабії до Румунії було вивезено 21 045 вагони зернових; із Буковини до 1 січня 1943 р. було вивезено 2748 вагонів зерна, 21 676 вагонів продовольства 129 780 голів ВРХ; із «Трансністрією» за аналогічний період до Румунії було відправлено 16 169 вагонів зерна, 2399 вагонів овочів, 30 362 голів ВРХ. Окрім цього, союзникам було поставлено 9017 вагонів зерна, 6250 вагонів овочів, 93 174 голів ВРХ [19, с. 305–306].

ВИСНОВКИ

Отже, сільськогосподарська політика окупантів на території адміністративно-територіальних одиниць України носила яскраво виражений грабіжницький та експлуатаційний характер. Плануючи війну проти СРСР, нацистська Німеччина вбачала в Україні базу сільськогосподарського постачання на час воєнних, а після них – свою власну «житницю». Іншими були плани Румунії – через пограбування сільськогосподарської продукції з підпорядкованих територій подолати сільськогосподарську кризу в країні, що виникла з початком Другої світової війни.

Першим спільним етапом політики окупантів щодо сільського господарства був його пограбування під час захоплення території України німецькими та румунськими військами. Після утворення окупаційних одиниць: дистрикту «Галичина», Рейхскомісаріату «Україна», губернаторств – «Буковина», «Бессарабія», «Тансністрія» та «зони військової адміністрації» сільське господарство зазнає «реформування». Так, в «зоні військової адміністрації», Рейхскомісаріаті «Україна» та губернаторстві «Трансністрія» реформування сільського господарства пройшло три спільні етапи: 1) від жовтня 1941 до 19 лютого 1942 рр. – тимчасове збереження колгоспно-радгоспної системи під німецьким управлінням; 2) 19 лютого 1942 р. – 3 червня 1943 р. період реформування сільського господарства на основі «Закону про новий земельний лад»; 3) від 3 червня 1943 р. до звільнення території України – час дії «Декларації про власність» положення якої не були здійсненні через німецький відступ. В дистрикті «Галичина» була поширена система управління сільським господарством, що була нав'язана генерал-губернаторству Третім рейхом. Радянська колгоспно-радгоспна система була ліквідована, землю було проголошено держаною власністю й передано для користування селянам. В губернаторствах «Буковина» та «Бессарабія» було ліквідовано колгоспно-радгоспну систему, відновлено приватну власність на землю та повернуто дрібним, середнім та великим землевласникам експропрійовані за радянської влади землі.

Військова та цивільна окупаційна влади Німеччини і Румунії ставили перед собою одну мету – вивезти з території України якомога більше сільськогосподарських продуктів для власних потреб. Для цього були вироблені спеціальні засоби з їх вилучення у селян. В «зоні військової адміністрації України» головним засобом вилучення сільськогосподарської продукції були – «державні поставки», а в дистрикті «Галичина» і Рейхскомісаріаті «Україна» – контингент. В дистрикті «Галичина» він був чітко визначений і дуже завищений, за що німецьке керівництво називало їх «контингентами на грані можливого». У Рейхскомісаріаті «Україна» контингент не був чітко встановлений. В наказі Е. Коха, щодо встановлення норм контингенту,

вказувалося, що «відхилення допускалася тільки в старону збільшення». В губернаторстві «Трансністрія» головним засобом було вилучення сільськогосподарської продукції з «трудоих громад» під час видачі селянам їх частки врожаю. Іншими були засоби вилучення в губернаторствах «Бессарабія» та «Буковина», основну роль тут відігравала «продуктова декларація» на основі якої здійснювалося вилучення сільськогосподарських продуктів.

Різним було становище селян і їх трудових та господарських обов'язків в утворених окупантами адміністративних одиницях. В «зоні військової адміністрації», рейхскомісаріаті «Україна», «Трансністрії» селяни працювали в «реорганізованих» колгоспах без чіткої регламентації робочого дня, а на період сільськогосподарських робіт взагалі працювали від світанку до заходу сонця, за що отримували мізерну грошову плату або продуктової пайок. В дистрикті «Галичина» та губернаторствах «Буковина» і «Бессарабія» вони працювали на відведеній їм окупаційною владою землі за що мали виконувати ряд повинностей.

Автор доводить, що спільним етапом для всього сільського господарства України був час відступу Німеччини та її союзників з території України під час якого вони проводили політику «евакуації» сільськогосподарської продукції й техніки. Поруч із цим була застосована тактика «випаленої землі», відповідно до якої все те, що не могли вивезти до Німеччини або Румунії знищувалося на місці.

Вищевказане дозволяє виокремити в сільськогосподарській політиці окупантів наступні періоди: 1) червень – серпень 1941 р. (від грабунку під час захоплення території до утворення адміністративних одиниць); 2) серпень 1941 р. – кінець 1943 р. (використання сільського господарства окупаційних одиниць для здійснення продовольчого постачання в Третій рейх або Румунію та на «східний фронт»); 3) від кінця 1943 р. – до жовтня 1944 р. (руйнування та грабунок сільського господарства окупантами під час відступу з території України).

Перспектива використання результатів даного дослідження, на думку автора, дозволить розширити дослідження цієї тематики в розкритті спільних та відмінних рис сільського господарства окремих адміністративно-територіальних одиниць, дозволить створити цілісну картину стану сільського господарства України періоду 1941-1944 років.

Список використаних джерел та літератури

1. Леонтьев А. «Зеленая папка Геринга» / А. Леонтьев. – М., 1942. – 43 с.; Новиченко Л. Гітлерівська кріпачина / Л. Новиченко. – Саратов, 1942. – 20 с.; Шульга З. Українське селянство не буде у фашистській неволі / З. Шульга. – Уфа, 1942. – 35 с. Ярославський Е. Что несет фашизм крестьянству / Е. Ярославский – Баку, 1942. – 53 с.

Leont'ev A. «Zelenaja papka Gerynga» / A. Leont'ev. – M., 1942. – 43 s.; Novychenko L. Gitlerivs'ka kripachyna / L. Novychenko. – Saratov, 1942. – 20 s.; Shul'ga Z. Ukrai'ns'ke seljanstvo ne bude u favshysts'kij nevoli / Z. Shul'ga. – Ufa, 1942. – 35 s. Jaroslavs'kij E. Chto neset fashyzm krest'janstvu / E. Jaroslavs'kij – Baku, 1942. – 53 s.

2. Звірства і злочини німецько-фашистських загарбників на Харківщині : зб. док. – Харків, 1944; Визволена Полтавщина. – Полтава, 1944; Про злочинства, заподіяні німецько-румунськими загарбниками в м. Одесі і районах Одеської області. – К., 1944; Визволена Київщина. – К., 1944; Звірства німців на Львівщині : зб. ст. і док. – Львів, 1945.

Zvirstva i zlochynty nimec'ko-fashysts'kyh zagarbnykiv na Harkivshhyni : zb. dok. – Harkiv, 1944; Vyzvolena Poltavshhyna. – Poltava, 1944; Pro zlochyntstva, zapodijani nimec'ko-rumuns'kymy zagarbnykamy v. m. Odesi i rajonah Odes'koi' oblasti. – K., 1944; Vyzvolena Kyi'vshhyna. – K., 1944; Zvirstva nimciv na L'vivshhyni : zb. st. i dok. – L'viv, 1945.

3. Арутунян Ю. В. Советское крестьянство в годы Великой Отечественной войны / Ю. В. Арутунян. – М., 1963 – 250 с.; Лаута С. П. Колгоспне селянство Радянської України в роки Великої Вітчизняної війни / С. П. Лаута. – К., 1965. – 208 с.; Загорулько М. М. Крах плана «Ольденбург» / М. М. Загорулько, А. Ф. Юденков – М., 1980. – 376 с.; Синицина Н. И. Провал аграрной политики гитлеровцев на оккупированной территории СССР (1941–1944 гг.) / Н. И. Синицина, В. Р. Томин // Вопросы истории. – 1965. – № 6. – С. 32–44; Дишлевой П. С. Край фашистської аграрної політики на тимчасово окупованій території України (1941–1944 рр.) / П. С. Дишлевой // Укр. іст. журн. – 1971. – № 6. – С. 74–80.

Arutjunjan Ju. V. Sovetskoe korest'janstvo v gody Velykoj Otechestvenoj vojny / Ju. V. Arutjunjan. – M., 1963. – 250 s.; Lauta S. P. Kolgospne seljanstvo Radjans'koi' Ukraïny v roky Velykoj' Vitchyznjanoi' vijny / S. P. Lauta. – K., 1965. – 208 s.; Zagorul'ko M. M. Krah plana «Ol'dendurg» / M. M. Zagorul'ko, A. F. Judenkov – M., 1980. – 376 s.; Synucyna N. Y. Proval agrarnoj polytyky gytlerovcev na okkupyrovannoj terrytoryy SSSR (1941–1944 gg.) / N. Y. Synucyna, V. R. Tomyn // Voprosy ystoriyy. – 1965. – № 6. – S. 32–44; Dyshlevoj P. S. Krai' fashyst'skoi' agrarnoi' polityky na tymchasovo okupovaniy terytorii' Ukraïny (1941–1944 rr.) / P. S. Dyshlevoj // Ukr. ist. zhurn. – 1971. – № 6. – S. 74–80.

4. Анникеев А. А. Аграрная политика нацистской германии в годы Второй Мировой войны / А. А. Анникеев. – Ростов-на-Дону, 1990. – 208 с.; Байраківський А. І. Селянство України в роки Великої Вітчизняної війни (1941–1945 рр.) / А. І. Байраківський // Друга світова війна і Україна: матер. Наук. конф. (27–28 квітня 1996 р.) – К., 1996. – С. 168–171; Лавришук В. І. До питання про аграрну політику фашистів у західних областях України / В. І. Лавришук // Сторінки воєнної історії України : зб. наук. ст. – К., 2001. – Вип 5. – С. 132–135; Романюк І. М. Українське село в роки німецької окупації / І. М. Романюк // Сторінки воєнної історії України: зб. наук. ст. – К., 2002. – Вип 6. – С. 201–203; Потильчак О. В. «Новий порядок» в окупованій Україні (1941–1944) / О. В. Потильчак // Память століть. – 1999. – № 1 – С. 97–104; Слободянюк М. Селяни України під нацистським окупаційним режимом 1941–1944 / М. Слободянюк // Київська сторовина. – К., 2000. – № 2 – С. 44–57.

Annykeev A. A. Agrarnaja polytyka nacyst'skoj germanyy v gody Vtoroj Myrovoj vojny / A. A. Annykeev. – Rostov-na-Donu, 1990. – 208 s.; Bajrakivs'kyj A. I. Seljanstvo Ukraïny v roky Velykoj' Vitchyznjanoi' vijny (1941–1945 rr.) / A. I. Bajrakivs'kyj // Druga svitova vijna i Ukraïna: mater. nauk. konf.' (27–28 kvitnja 1996 r.) – K., 1996. – S. 168–171; Lavryshhuk V. I. Do pytannja pro agrarnu polityku fashystiv u zahidnyh oblastjah Ukraïny / V. I. Lavryshhuk // Storinky vojenoi' istorii' Ukraïny: zb. nauk. st. – K., 2001. – Vyp. 5. – S. 132–135; Romanjuk I. M. Ukraïns'ke selo v rokynimec'koi' okupacii' / I. M. Romanjuk // Storinky vojenoi' istorii' Ukraïny : zb. nauk. st. – K., 2002. – Vyp. 6. – S. 201–203 ; Potyl'chak O. V. «Novyj porjadok» v okupovaniy Ukraïni (1941–1944) / O. V. Potyl'chak // Pamjat' stolit'. – 1999. – №1 – S. 97–104 ; Slobodjanjuk M. Seljany Ukraïny pid nacysts'kym okupacijnym rezhymom 1941–1944 / M. Slobodjanjuk // Kyïvs'ka storovyna. – K., 2000. – № 2 – S. 44–57.

5. Глушенко Н. М. Аграрна політика Німеччини в рейхскомісаріаті «Україна» 1941–1944 рр.: дис. ... кандидата істор. наук: 07.00.01/ Глушенко Наталія Миколаївна – К., 2005. – 202 с.; Власенко С. І. Аграрна політика німецьких окупаційних властей на території військової зони України: дис. ... канд. істор. наук: 07.00.01/ Власенко Світлана Іванівна – К., 2007. – 297 с.; Перехрест О. Г. Сільське господарство України в роки Великої Вітчизняної війни (1941–1945 рр.) / О. Г. Перехрест. – К., 2010. – 150 с.

Glushenok N. M. Agrarna polityka Nimechchyny v rejhskomisariati «Ukraïna» 1941–1944 rr.: dys. ... kand. istor. nauk: 07.00.01/ Glushenok Natal'ja Mykolai'vna. – K., 2005. – 202 s.; Vlasenko S. I. Agrarna polityka nimec'kyh okupacijnyh vlastej na terytorii' vijs'kovoï zony Ukraïny: dys. ... kand. istor. nauk: 07.00.01 / Vlasenko Svitlana Ivanivna. – K., 2007. – 297 s.; Perehrest O. G. Sil's'ke gospodarstvo Ukraïny v roky Velykoj' Vitchyznjanoi' vijny (1941–1945 rr.) / O. G. Perehrest. – K., 2010. – 150 s.

6. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (Далі – ЦДАВОВ України), ф. 4620, оп. 3, спр. 248, арк. 177.

Central'nyj derzhavnyj arhiv vyshhyh organiv vlady ta upravlinnja Ukraïny (Dali – CDAVOV Ukraïny), f. 4620, op. 3, spr. 248, ark. 177.

7. Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні / В. Косик. – Париж ; Нью-Йорк ; Львів, 1993 – 660 с.

Kosyk V. Ukraïna i Nimechchyna u Drugij svitovij vijni / V. Kosyk. – Paryzh ; N'ju-Jork ; L'viv, 1993 – 660 s.

8. Лаута С. П. Колгоспне селянство Радянської України в роки Великої Вітчизняної війни / С. П. Лаута. – К., 1965. – 208 с.

**ОСОБЛИВОСТІ ОКУПАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ ЩОДО СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА
В АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ОДИНИЦЯХ УКРАЇНИ 1941–1944 рр.**

- Lauta S. P. Kolgospne seljanstvo Radjans'koi' Ukraïny v roky Velykoi' Vitchyznjanoi' vijny / S. P. Lauta. – К., 1965. – 208 s.
9. ЦДАВО України, ф. КМФ-8, оп. 1, спр. 38, арк. 135.
CDAVO Ukraïny, f. KMF-8, op. 1, spr. 38, ark. 135.
10. Перехрест О. Г. Сільське господарство України в роки Великої Вітчизняної війни (1941–1945 рр.) / О. Г. Перехрест. – К., 2010. – 150 с.
Perehrest O. G. Sil's'ke gospodarstvo Ukraïny v roky Velykoi' Vitchyznjanoi' vijny (1941–1945 rr.) / O. G. Perehrest. – К., 2010. – 150 s.
11. Нюрнбергский поцесс : сборник материалов / ред. кол. В. В. Титов : в 8 т. – М. : Юридическая литература, 1989. – Т. 3. – 656 с.
Njurnbergskij pocess : sbornik materyalov / red. kol. V. V. Tytov : v 8 t. – M. : Juredycheskaja lyteratura, 1989. – Т. 3. – 656 s.
12. Нем'ятый В. Н. В борьбе за срыв грабительских планов фашистской Германии / В. Н. Нем'ятый. – К., 1982. – 230 с.
Nem'jatyj V. N. V bor'be za sryv grabytel'skyh planov fashystskoj Germanyy / V. N. Nem'jatyj. – К., 1982. – 230 s.
13. ЦДАВОВ України, ф. 4620, оп. 3, спр. 246, арк. 27.
CDAVOV Ukraïny, f. 4620, op. 3, spr. 246, ark. 27.
14. Анникеев А. А. Аграрная политика нацистской германии в годы Второй Мировой войны / А. А. Анникеев. – Ростов-на-Дону, 1990. – 208 с.
Annykееv A. A. Agrarnaja polytyka nacystskoj germanyy v gody Vtoroj Myrovoj vojny / A. A. Annykееv. – Rostov-na-Donu, 1990. – 208 s.
15. Коваль В. М. Україна у Другій світовій і Великій Вітчизняних війнах (1939–1945) / В. М. Коваль. – К., 1999. – 336 с.
Koval' V. M. Ukraïna u Drugij svitovij i Velykij Vitchyznjanyh vijnah (1939–1945) / V. M. Koval'. – К., 1999. – 336 s.
16. Левит Є. И. Участие фашистской Румынии в агрессии против СССР / Є. И. Левит. – Кишнев : Штиинца, 1981. – 390 с.
Levyt Je. Y. Uchastye fashystskoj Rumynyy v agressyy protyv SSSR / Je. Y. Levyt. – Kyshenev : Shtyynca, 1981. – 390 s.
17. Сообщения советского информбюро. Т. 1. – М. : Софинформ бюро, 1944. – 456 с.
Soobshhenuja sovetskogo unformbjuro. T. 1. – M. : Sofynform bjuro, 1944. – 456 s.
18. Молдавська ССР в Великій Отечественной войне Советского Союза, 1941–1945 : сборник документов и материалов : в 2 т. / ред. С. Я. Афтенюк и др. – Т. 2 : В тилу врага. – Кишинев : Штиинца, 1975. – 676 с.
Moldavs'ka SSR v Velykij Otechestvenoj vojne Sovetskogo Sojuza, 1941–1945 : sbornyk dokumentov y materyalov : v 2 t. / red. S. Ja. Aftenjuk i dr. – T. 2 : V tylu vraga. – Kyshynev : Shtyynca, 1975. – 676 s.
19. ЦДАВОВ України, ф. 4620, оп. 5, спр. 14, арк. 73.
CDAVOV Ukraïny, f. 4620, op. 5, spr. 14, ark. 73.
20. ЦДАВОВ України, ф. 3206, оп. 2, спр. 120, арк. 32.
CDAVOV Ukraïny, f. 3206, op. 2, spr. 120, ark. 32.
21. ЦДАВОВ України, ф. КМФ-8, оп. 1, спр. 23, арк. 42.
CDAVOV Ukraïny, f. KMF-8, op. 1, spr. 23, ark. 42.
22. ЦДАВОВ України, ф. 3206, оп. 1, спр. 44, арк. 1.
CDAVOV Ukraïny, f. 3206, op. 1, spr. 44, ark. 1.
23. Центральний державний архів громадянських об'єднань України, ф. 1, оп. 23, спр. 533, арк. 55.
Central'nyj derzhavnyj arhiv gromadjans'kyh objednan' Ukraïny, f. 1, op. 23, spr. 533, ark. 55.
24. Державний архів Львівської області, ф. Р-35, оп. 2, спр. 6, арк. 56.
Derzhavnyj arhiv L'vivs'koi' oblasti, f. R-35, op. 2, spr. 6, ark. 56.
25. Радянська Буковина, 1940–1945 : документи і матеріали / ред. В. М. Курило та ін. – К. : Наукова думка, 1967. – 404 с.
Radjans'ka Bukovyna, 1940–1945 : dokumenty i materialy / red. V. M. Kurylo ta in. – K. : Naukova dumka, 1967. – 404 s.
26. Советский Придунайский край 1940–1945 гг. : документы и материалы / ред. И. А. Хливненко и др. – Одесса : Маяк, 1968. – 408 с.

- Sovetskyj Prydunajskij kraj 1940–1945 gg. : dokumenty u materyaly / red. Y. A. Hlyvnenko i dr. – Odessa : Majak, 1968. – 408 s.
27. Державний архів Одеської області, ф. Р-2357, оп. 1, спр. 193, арк. 106.
Derzhavnyj arhiv Odes'koj oblasti, f. R-2357, op. 1, spr. 193, ark. 106.
28. ЦДАВОВ України, КМФ-8, оп. 2, спр. 230, арк. 98.
CDAVOV Ukraï'ny, KMF-8, op. 2, spr. 230, ark. 98.
29. Вінціковський Т. Окупаційний режим в губернаторстві «Трансністрія» / Т. Вінціковський, Г. Кязимова, М. Михайлуца, В. Щетніков // Україна в другій світовій війні : погляд з ХХІ ст. – К. : Наукова думка, 2011. – Т. 1. – С. 413–446.
Vincikovs'kyj T. Okupacijnyj rezhym v gubernatorstvi «Transnistrija» / T. Vincikovs'kyj, G. Kjazymova, M. Myhajluca, V. Shhetnikov // Ukraï'na v drugij svitovij vijni : pogljad z XXI st. – K. : Naukova dumka, 2011. – T. 1. – S. 413–446.
30. Лисенко О. Окупаційний режим на Україні 1941–1943 : адміністративний аспект / О. Лисенко, В. Нестеренко // Архіви окупації 1941–1944 / Києво-Могилянська академія. – К., 2006. – С. 762–769.
Lysenko O. Okupacijnyj rezhym na Ukraï'ni 1941-1943: administratyvnyj aspekt / O. Lysenko, V. Nesterenko // Arhivy okupacii' 1941–1944 / Kyevo-Mogylyjans'ka akademija. – K., 2006. – S. 762–769.
31. Власенко С. І. Аграрна політика німецьких окупаційних властей на території військової зони України: автореферат дис. на здобуття кандидата істор. наук: 07.00.01/ С. І. Власенко – К., 2007. – 14 с.
Vlasenko S. I. Agrarna polityka nimec'kyh okupacijnyh vlastej na terytorii' vijs'kovoï' zony Ukraï'ny: avtoreferat dys. na zdobuttja kandydata istor. nauk: 07.00.01/ S. I. Vlasenko – K., 2007. – 14 s.
32. Рекотов П. В. Органи управління на окупованій території України (1941–1944 рр.) / П. В. Рекотов // Український історичний журнал. – 1997. – № 3. – С. 90–101.
Rekotov P. V. Organy upravlinnja na okupovanij terytorii' Ukraï'ny (1941–1944 rr.) / P. V. Rekotov // Ukraï'ns'kyj istorychnyj zhurnal. – 1997. – № 3. – S. 90–101.
33. ЦДАВОВ України, ф. 4620, оп. 5, спр. 22, арк. 92.
CDAVOV Ukraï'ny, f. 4620, op. 5, spr. 22, ark. 92.
34. ДАЛО, ф. Р-58, оп. 3, спр. 274, арк. 129.
DALO, f. R-58, op. 3, spr. 274, ark. 129.
35. Казакова О. М. Впровадження нацистського «нового порядку» на окупованих польських землях (вересень 1939–1941 рр.). дис. ... кандата іст. наук: 07. 00. 02 / Казакова О. М. – Запоріжжя, 2004. – 262 с.
Kazakova O. M. Vprovadzhennja nacytskogo «novogo porjadku» na okupovanyh pol's'kyh zemljah (veresen' 1939–1941 rr.). dys. ... kandata ist. nauk: 07. 00. 02 / Kazakova O. M. – Zaporizzhzja, 2004. – 262 s.
36. Державний архів Чернівецької області, ф. Р-662, оп. 4, спр. 1, арк. 6.
Derzhavnyj arhiv Chernivec'koï' oblasti, f. R-662, op. 4, spr. 1, ark. 6.
37. Одесская область в Великой Отечественной войне 1941–1945 гг. : документы и материалы / ред. кол. : Н. И. Зотов и др. – Одесса : Маяк, 1970. – 388 с.
Odesskaja oblast' v Velykoj Otechestvennoj vojne 1941–1945 gg. : dokumenty u materyaly / red. kol. : N. Y. Zotov u dr. – Odessa : Majak, 1970. – 388 s.
38. Глушенок Н. М. Аграрна політика Німеччини в рейхскомісаріаті «Україна», 1941–1944 рр. : дис. ... кандидата істор. наук: 07.00.01 / Глушенок Наталія Миколаївна – К., 2005. – 202 с.
Glushenok N. M. Agrarna polityka Nimechchynu v rejhskomisariati «Ukraï'na», 1941–1944 rr. : dys. ... kandydata istor. nauk: 07.00.01/ Glushenok Natal'ja Mykolai'vna – K., 2005. – 202 s.
39. Власенко С. І. Аграрна політика німецьких окупаційних властей на території військової зони України: дис. ... канд. істор. наук: 07.00.01 / Власенко Світлана Іванівна – К., 2007. – 297 с.
Vlasenko S. I. Agrarna polityka nimec'kyh okupacijnyh vlastej na terytorii' vijs'kovoï' zony Ukraï'ny : dys. ... kand. istor. nauk : 07.00.01 / Vlasenko Svitlana Ivanivna – K., 2007. – 297 s.
40. ДАЛО, ф. Р-35, оп. 6, спр. 31, арк. 103.
DALO, f. R-35, op. 6, spr. 31, ark. 103.
41. Носкова А. Разорение экономики Польши гитлеровской Германией 1939–1944 гг. / А. Носкова. – М., 1971. – 225 с.
Noskova A. Razorenye ekonomyky Pol'shy gytlerovskoj Germanyej 1939–1944 gg. / A. Noskova. – M., 1971. – 225 s.
42. Лаптев И. Налоговое обложение молдавского крестьянства румыно-немецкими оккупантами / И. Лаптев. – Кишинев : Партиздат, 1945. – 30 с.

- Laptev Y. Nalogovoe oblozhenye moldavskogo krest'janstva rумыно-немецькому оккупантamy / Y. Laptev. – Kyshynev : Partyzdat, 1945. – 30 s.
43. Молдавская ССР в Великой Отечественной войне Советского союза 1941–1945 : сборник документов и материалов: в 2 т. / ред. кол. С. Я. Афтенюк и др. Т. 1. – Кишенев : Штиинца, 1975. – 653 с.
- Moldavskaja SSR v Velykoj Otechestvennoj vojne Sovetskogo sojuza 1941–1945 : sbornyk dokumentov y materyalov: v 2 t. / red. kol. S. Ja. Aftenjuk y dr. T. 1. – Kyshenev : Shtyynca, 1975. – 653 s.
44. Боляновський А. Соціальний аспект гітлерівського «нового порядку» Галичині у 1941–1944 роках / А. Боляновський // Вісник Львівського університету. Серія: Історична. – 1998. – Вип. 33. – С. 186–194.
- Boljanov'skij A. Social'nyj aspekt gitlerivs'kogo «novogo porjadku» Galychyni u 1941–1944 rokah / A. Boljanov'skij // Visnyk L'vivs'kogo universytetu. Serija: Istorychna. – 1998. – Vyp. 33. – S. 186–194.
45. Паньківський К. Роки німецької окупації / К. Паньківський. – Нью-Йорк ; Париж ; Сідней ; Торонто, 1983 – 479 с.
- Pan'kiv'skij K. Roky nimec'koi' okupacii' / K. Pan'kiv'skij. – N'ju-Jork ; Paryzh ; Sidnej ; Toronto, 1983 – 479 s.
46. Битва за Буковину. – Ужгород : Карпати, 1976. – 175 с.
- Vytva za Bukovynu. – Uzhgorod : Karpaty, 1976. – 175 s.
47. Гальчак С. Д. «Східні робітники» з Поділля у Третьюму рейху / С. Д. Гальчак. – Вінниця : Книга-Вега, 2003. – 344 с.
- Gal'chak S. D. «Shidni robitnyky» z Podillja u Tret'omu rejhu / S. D. Gal'chak. – Vinnycja : Knyga-Vega, 2003. – 344 s.
48. Афтенюк С. На пути к победе над фашистскими захватчиками / С. Афтенюк. – Кишинев : Карта Молдовеняскэ, 1976. – 193 с.
- Aftenjuk S. Na puty k pobede nad fashystskymy zahvatchykamy / S. Aftenjuk. – Kyshynev : Kartja Moldovenjaskэ, 1976. – 193 s.
49. Мюллер Н. Вермахт и оккупация / Н. Мюллер. – М. : Вече, 2010. – 368 с.
- Mjuller N. Vermaht y okkupacyja / N. Mjuller. – M. : Veche, 2010. – 368 s.
50. ДАОО, ф. Р-7516, оп. 1, спр. 145, арк. 41.
- ДАОО, f. R-7516, op. 1, spr. 145, ark. 41.
51. Левит И. Э. Крах политики агрессии диктатуры Антонеску / И. Э. Левит. – Кишинев : Штиинца, 1983. – 376 с.
- Levyt Y. Э. Krah polityky agressyy dyktatury Antonesku / Y. Э. Levyt. – Kyshynev : Shtyynca, 1983. – 376 s.

Левченко Ю. И. Особенности оккупационной политики в отношении сельского хозяйства в административно-территориальных единицах Украины 1941–1944 гг. / Ю. И. Левченко // Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского. Серия «Исторические науки». – 2013. – Т. 26 (65), № 1. – С. 49–64.

Предпринята попытка анализа положения сельского хозяйства в административных-единицах: «зона военной администрации», Рейхскомиссариат «Украина», дистрикт «Галичина», губернаторств «Бессарабия», «Буковина», «Танстнитрия» образованиях на территории оккупированной Украины в 1941–1944 гг. Раскрыты планы немецких и румынских оккупантов по использованию украинского сельского хозяйства в годы оккупации. Выявленные общие и отличительные черты состояния сельского хозяйства во время захвата территории Украины. Показан разделение украинской территории на отдельные административно-территориальные единицы под руководством немецких и румынских оккупантов. Раскрыты особенности реформирования сельского хозяйства в каждой отдельно взятой оккупационной единицы. Исследованы заготовительную политику и способы извлечения оккупантами сельскохозяйственной продукции изготовленной в украинских оккупационных образованиях. Сравнено положение сельского населения административно-территориальных единиц.

Ключевые слова: нацистская Германия, Румыния, Украина, сельское хозяйство, зона военной администрации Украины, Рейхскомиссариат «Украина», дистрикт «Галичина», губернаторства «Буковина», «Бессарабия», «Транснитрия».

Levchenko Y. I. Features of the occupation policy of agriculture in the administrative-territorial units of Ukraine of 1941–1944 / Y. I. Levchenko Scientific Notes of Taurida V. I. Vernadsky National University. – Series: Historical Science. – 2013. – Vol. 26 (65), No 1. – P. 49–64.

There is the done attempt to analyse position of agriculture in administrative-territorial units, formed on territory of occupied Ukraine in 1941–1944 in this article: Reykhskomisariat «Ukraine», distrikt «Galichina», «area

of military administration», governorships «Bessarabia», «Bukovina», «Transnistriya». The German and Romanian plans are exposed from the use of agriculture of Ukraine during occupation. The German invaders aimed to convert Ukraine into a base for the supply of agricultural produce for *vermakht* and Third reich. The plans of Romanians consisted in an exposure and making on occupied territory of food stuffs, for overcoming of food crisis which arose up in Romania at the beginning of Second world war. Found out the general and special lines of position of rural economy in an of occupation period, in accordance with dividing into separate administrative-territorial units under control German and Romanian of occupation power. During the installation of administrative-territorial units is best preserved agriculture in western Ukraine. It was established distrikt of «Galichna» and Generalbezirk «Volyn-Podolia» Reykhskomisariat «Ukraine». The worst position of agriculture is in the east Ukrainian areas. There was a to the «area of military administration». The features of reformation of agriculture are exposed in the separately taken administrative unit. In the «area of military administration», Reykhskomisariat «Ukraine» and governorship of «Transnistriya» of reformation the general stages passed: maintainance of the collective system under German by a management; reorganization on the basis of «Law on the new landed line-up»; period of action of «Declaration about a propret». In distrikt «Galichina» the collective system was liquidated, earth was proclaimed a state propret and passed for the use peasants. In governorships «Bukovina» and «Bessarabias» was picked up thread peculiar on earth, expropriated at soviet power of earth it is returned the shallow, middle and large landed interests. Every administrative-territorial unit produced the special facilities of exception of agricultural produce for peasants: in the «area of military administration» are «state deliveries»; in distrikt «Galichina» and Reykhskomisariat «Ukraine» is an agricultural contingent; in governorship of «Transnistriya» division of products in labour societies between the state and peasants; in governorships «Bessarabia» and «Bukovina» is the special «food declaration». Other was position of peasants their labour and economic duties in the administrative units formed invaders. In the «area of military administration», reykhskomisariat «Ukraine», «Transnistrii» peasants worked in the «reorganized» collective farms without clear regulation of working day, and on the period of agricultural works in general worked from dawn to sunset of a sun, for what got a wretched money pay or food ration. In distrikt «Galichina» and governorships «Bukovina» and «Bessarabia» they worked as on taken him for what must were of occupation power of earth execute the row of obligations. Robbery and destruction of Agriculture Ukraine German and Romanian invaders made during the retreat. Fulfilling orders to evacuate occupants were taken from the population confiscated foodstuffs, agricultural machinery, livestock. Through tactics of «scorched earth» invaders destroyed everything that could not pick up. Agricultural crops burned, destroyed business premises and some village.

Found out the differences of position of agriculture in administrative-territorial units created on territory of Ukraine allow to assert that a policy of the German and Romanian invaders was not identical and depended on their necessities. In of occupation units under power of Germany an agricultural policy consisted in the total exception of mine-out peasants products on the necessity of the Third reich. The most expressive policy in this plan is distrikt of «Galichna» where norms of supplying to the agricultural produce were far overpriced from the real. In governorships which were under control Romania an agricultural policy consisted in making of products and supply of products to the «old kingdom» abandoning insignificant part of the population created for necessities. In the best position which was possible during occupation, there was agriculture of governorships «Bessarabia» and «Bukovina» in which changed only methods of menage. The worst situation was in Reykhskomisariat «Ukraine» and to the «area of military administration» where agriculture suffered during soviet evacuation, military operations, and from total character of the German management, especially in Reykhskomisariat «Ukraine». Foregoing allows to overcome a soviet stereotype that position of agriculture of Ukraine during the period of occupation of 1941-1944 years was identical.

Keywords: Nazi Germany, Romania, Ukraine, agriculture, area of military administration Ukraine, Reykhskomisariat «Ukraine», District «Galichna», governorships «Bessarabia», «Bukovina», «Transnistriya».

Поступила в редакцию 01.11.2013 г.

Рецензенты:

д.и.н., проф. Э. Б. Петрова

д.и.н., проф. С. С. Щевелев